SWAHILI FORUM 28 (2021): 34-45

UCHANGANUZI WA RIWAYA YA *KIZA KATIKA NURU* YA SAID AHMED MOHAMED KWA MISINGI YA UMARXI MPYA WA KIFREIRE

RICHARD MAKHANU WAFULA & ELIZABETH KASAU MUE

Makala hii inachanganua wahusika na dhana kuu zinazosawiriwa katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru* (1988) ya Said Ahmed Mohamed kwa kuzingatia mihimili ya mojawapo ya mikabala ya Umarxi Mpya, mkabala wa mwanafalsafa na mwananadharia kutoka Marekani ya Kilatini, Paulo Freire. Kiini cha mkabala huu wa Umarxi Mpya ni kukosoa na kutupilia mbali mitazamo kuhusu elimu inayomnyima mwanafunzi fursa ya kujifunza kutokana na mazingira yake. Uchambuzi huu unabainisha jinsi Umarxi Mpya wa Kifreire unavyofaa kwa kuchambua riwaya ya *Kiza Katika Nuru*, na riwaya nyingine za Kiswahili zinazofanana nayo.

Utangulizi

Mwandishi na kazi zake

Said Ahmed Mohamed amevaa kofia mbili za msomi wa chuo kikuu na mtunzi wa kazi bunilizi. Mbali na kuwa Profesa Mstaafu wa Fasihi ya Kiafrika katika Lugha za Kiafrika wa Chuo Kikuu cha Bayreuth, Ujerumani (akitumia jina la S. A. M. Khamis), ametunga kazi za kisanaa katika tanzu zote. Ni maarufu hasa kwa riwaya zake. Hadi leo amechapisha riwaya kumi na moja, kwa majina ni *Asali Chungu* (1977), *Utengano* (1980b), *Dunia Mti Mkavu* (1980c), *Kiza Katika Nuru* (1988), *Tata za Asumini* (1990), *Babu Alipofufuka* (2001), *Dunia Yao* (2006), *Nyuso za Mwanamke* (2010), *Mhanga Nafsi Yangu* (2012), *Mkamandume* (2013) na *Wenye Meno* (2018).

Ametunga kazi za kishairi vilevile. Mbali na kuchangia katika diwani ya waandishi mbalimbali, diwani zake za mashairi ni *'Sikate Tamaa* (1980a), *Kina cha Maisha* (1984) na *Jicho la Ndani* (2002). Isitoshe, mtunzi huyu amebobea katika uwanja wa tamthilia. Baada ya kutunga *Pungwa* iliyochapishwa mwaka 1988 na *Kivuli Kinaishi* (1990b), alisanifu *Amezidi* (1995), *Kitumbua Kimeingia Mchanga* (2000), *Posa za Bi Kisiwa* akishirikiana na Kitula Kinge'i (2008), *Janga la Werevu* (2011a), *Kimya... Kimya... Kimya!* (2011b) na *Mashetani Wamerudi* (2016).

Mohamed pia ameandika hadithi fupi nyingi. Mwaka wa 1981 mkusanyiko wa *Hapa na Pale* (1981) ulichapishwa aliposhirikiana na Ahmed Mgeni Ali. Diwani za hadithi zake peke yake ni *Si Shetani Si Wazimu* (1985), *Sadiki Ukipenda na Hadithi Nyingine* (2002), *Mfuko Mtupu na Hadithi Nyingine* (2005) na *Arusi ya Buldoza na Hadithi Nyingine* (2005). Kuna mikusanyiko mingine minne aliichapisha akishirikiana na Ken Walibora yaani *Kiti cha Moyoni na Hadithi Nyingine* (2007; wenye hadithi ya waandishi hao wawili tu) pamoja na *Damu Nyeusi na Hadithi Nyingine* (2007), *Homa ya Nyumbani na Hadithi Nyingine* (2015), na *Tumbo Lisiloshiba na Hadithi*

Nyingine (wakitumia lakabu za Alifa Chokocho na Dumu Kayanda, 2016, yote mitatu yenye hadithi za waandishi mbalimbali).

Hatimaye Said Ahmed Mohamed pia ameandika vitabu vingi vya fasihi ya watoto ambavyo hatutaweza kuviorodhesha vyote hapa, mfano mmojawapo ukiwa ni hadithi ya *Gharama ya Amani* (2014). Licha ya ukwasi huu wa kibunifu, makala hii inalenga kushughulikia riwaya moja tu ya Said Ahmed Mohamed, riwaya yake ya nne ya *Kiza Katika Nuru* (1988), kwa sababu ambazo tutazitoa kwenye sehemu ya upeo.

Dhamira, Upeo na Mbinu za Uchanganuzi

Dhamira ya makala hii ni kuwahakiki wahusika na dhana muhimu zilizomo katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru* kwa kuzingatia nguzo kuu za Umarxi Mpya wa Kifreire. Madai yetu ni kwamba mihimili ya Umarxi Mpya wa Kifreire ikitumiwa kwa jicho la upekuzi, inaweza kumwauni mhakiki kudadavua na kutambua wahusika na hoja zilizomo katika riwaya hii kwa uwazi zaidi. Mbali na hayo mtazamo wa Kifreire uliibuka katika mazingira yanayoshabihiana na ya Kiafrika kijamii, kisiasa na kiuchumi na kwa hivyo ni msimamo wetu kwamba unafaa zaidi katika kumulika masuala yanayopatikana katika muktadha wa Kiafrika.

Katika makala hii, tumechagua kushughulikia riwaya ya *Kiza Katika Nuru* kadamnasi ya kazi nyingi za kisanaa alizowahi kusarifu na kusanifu Said Ahmed Mohamed. Uchaguzi huu umefanywa kimakusudi. Riwaya za Said Ahmed Mohamed zinazosheheni maudhui yanayoweza kufasiriwa na kutathminiwa kwa kufuata mihimili ya Umarxi Mpya wa Kifreire kutokana na usomaji wetu wa kipailoti ni *Asali Chungu*, *Utengano*, *Dunia Mti Mkavu*, *Kiza Katika Nuru na Tata za Asumini*. Hata hivyo, tuliteua *Kiza Katika Nuru* kwa sababu usawiri wake wa makali ya mgongano kati ya ufanyakazi na mfumo wa kuzalisha mali wa kibepari katika muktadha wa Kiafrika unatambulika kwa wepesi zaidi. *Kiza Katika Nuru* miongoni wa kazi nyingine ni kielelezo mahsusi cha riwaya inayoweza kuhakikiwa kwa kuongozwa na mikabala ya Umarxi Mpya wa Kifreire. Juu ya hayo, mawanda ya *Kiza Katika Nuru* ni mapana ya kutosha kwa upande wa msuko, maudhui na wahusika kuwawezesha wahakiki kuandika makala ya kiwango kinachotangamana na dhamira yao.

Riwaya ya *Kiza Katika Nuru* imesomwa kwa makini na vifungu vinavyobeba dhana na kuelezea wahusika na kuchanganuliwa katika muktadha wa masimulizi yote kwa ujumla. Mbali na haya, vifungu vilivyoteuliwa vimehakikiwa kwa kutilia maanani Umarxi Mpya wa Kifreire.

Usuli wa Umarxi Mpya na Umarxi Mpya wa Kifreire

Kimsingi, Umarxi Mpya ni jumla ya nadharia zilizosimilishwa kutokana na Umarxi wa kirasimi ambao uliasisiwa na Karl Marx. Umarxi ulitokea baada ya kipindi cha uvumbuzi wa kiviwanda.

Uvumbuzi huu ulianza katika nchi za Kimagharibi kama vile Ujerumani, Uingereza na Uholanzi miongoni mwa nyingine. Uvumbuzi wa kiviwanda ulizaa tabaka la wafanyakazi na wamiliki wa zana za kuzalisha mali. Isitoshe, ulizalisha mfumo wa uzalishi mali wa kibepari na utabaka. Wafanyakazi wa viwandani walifanya kazi katika mazingira duni, kwa kipindi kirefu, kwa malipo duni na hata bila malipo. Watoto pia walilazimishwa kufanya kazi nyingi za shokoa na kwa muda mrefu huku wakilipwa nusu ya marupurupu ya watu wazima. Baadhi yao walipoteza maisha kutokana na mazingira duni ya wafanyakazi (Wafula; Njogu; 2007: 61).

Umarxi Mpya ulianza baadaye kwa ajili ya kufungamanisha Umarxi na miktadha mingine anuwai ambayo Karl Marx hakuizungumzia ama hakuweza kuizungumzia wakati ule hasa miktadha ya Marekani Kusini, Afrika na sehemu nyingine za Ulaya kushughulikia masuala ya migongano ya kitabaka. Aidha, Umarxi Mpya unaingiza vigezo vingi mbadala vinavyosababisha mgongano au amani kati ya watawala na watawaliwa kinyume na Umarxi wa kirasimi ambao unakipa kipaumbele kigezo cha uchumi pekee (Williams 1977 :15)[1].

Katika bara la Afrika watunzi kama Ousmane Sembène (*God's Bits of Wood*, 1962 [1960]), Ngũgĩ wa Thiong'o (*Petals of Blood*, 1977), Alamin Mazrui (*Kilio cha Haki*, 1981; Chembe *cha Moyo*, 1988) na Said Ahmed Mohamed (*Dunia Mti Mkavu, 'Sikate Tamaa*; vyote viwili 1980a,c) wameathiriwa si haba na dhana na falsafa ya Karl Marx. Lakini kwa vile maandishi yao ni ya kimseto yaani mawazo yao ya kinadharia yamefumbatwa katika kazi zao za kubuni, hayawezi kumwauni mhakiki anayenuia kuihakiki kazi ya sanaa kimfumo kutekeleza jukumu lake kwa mafanikio. Maana yake ni kwamba mawazo yao yanayohusiana na Umarxi Mpya yanapatikana zaidi katika bunilizi zao za kimapinduzi na si kaida ya kiuhakiki kuitumia kazi moja ya fasihi kama msingi wa kuihakiki kazi nyingine ya kifasihi. Hii ndiyo sababu ambayo imewasukuma waandishi wa makala hii kuchakura kwengineko ili kupata dhana za kimfumo zitakazowaelekeza katika uchanganuzi wa riwaya ya *Kiza Katika Nuru*. Baada ya utafiti wa kina, wamefikia uamuzi kuwa nadharia ya Umarxi Mpya wa Kifreire itauafiki uhakiki huu. Paulo Freire, mwasisi wa Umarxi Mpya wa aina yake alikuwa mwanafalsafa wa elimu aliyetumia baadhi ya dhana za Karl Marx kuibusha mtazamo mpya na wa kimapinduzi kuhusu mchakato wa uelimishaji.

Kulingana na wasifu mfupi wa Paulo Freire ulioandikwa na Leslie Bentley (1999: 1-9), Paulo Freire alikuwa mwanafalsafa na mkufunzi kutoka Brazili aliyeishi baina ya mwaka wa 1921 na mwaka wa 1997. Fikra zake za kipembuzi zimetapakaa katika machapisho yake mbalimbali yaliyoandikwa katika uhai wake. Vilevile, fikra hizo zinapatikana katika maandishi ya waitifaki wake. Kazi muhimu zaidi za Freire ni *Pedagogy of the Oppressed* (1970), *Education for Critical*

[1] Kwa maelezo ya Umarx (wa Kirasimi) na Uhakiki wa Ki-Marx kwa lugha ya Kiswahili rejelea pia Wamitila 2003: 291-292; 267-269.

Consciousness (1974), *Education, the Practice of Freedom (*1976), *Pedagogy as a Process: The Letters of Guinea Bissau* (1978) na chapisho aliloshirikiana na Araújo Freire na Macedo kuandika, *The Paulo Freire Reader* (1998). Miongoni mwa kazi za waitifaki wa Freire ni Peter McLaren & Ramin Farahmandpur (2002).

Katika *Education, the Practice of Freedom*, Freire anasema kuwa ufundishaji na ujifunzaji ni matukio ya kiitikadi na kisiasa (Freire 1976:15). Matukio haya hayawezi kutenganishwa na mfumo wa kijamii wa kuzalisha mali. Freire anaendelea kung'amua kwamba elimu pembuzi inawawezesha wanafunzi na wafanyakazi kuratibu na kuainisha maarifa kwa kutenganisha na kutofautisha itikadi ya kibepari kutokana na itikadi ya wafanyakazi, utamaduni wa kibepari kutokana na utamaduni wa wafanyakazi, na mapendeleo ya watawala kutokana na mapendeleo ya watawaliwa. Licha ya elimu pembuzi kunuia kuonyesha hizi tofauti, inalenga kuzipiku na kutambua utangamano uliopo kati ya kazi za mikono na kazi zinazohusisha maarifa, nadharia na utendakazi, ujifunzaji na ufundishaji na hatimaye yanayojulikana na yanayoweza kujulikana. Elimu pembuzi inatetea na kuunga mkono uwezo wa wanafunzi wa kufikiria kuhusu nafasi yao katika ulimwengu na vilevile jinsi wanavyohusiana na ulimwengu huo. Mtazamo huu wa kihakiki unachukuliwa kama njia ya kuwapatia wanaonyanyaswa uwezo wa kukabiliana na unyanyasaji na ukandamizaji unaotekelezwa katika jamii.

Kwa mujibu wa *Pedagogy of the Oppressed*, uhakiki wa fasihi huanza kwa hamu ya kusawazisha tofauti za kijamii pamoja na kushughulikia matatizo ya kijamii yanayosababishwa na matumizi mabaya ya mamlaka (Freire, 1970: 54). Vile vile, nadharia hii inasisitiza uimarishwaji wa haki za kijamii. Wanajamii huelimishwa kuhusu hali zao. Freire anapinga vikali ufundishaji ambao unahusisha urithishaji wa aina moja ya elimu kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Anashikilia kwamba aina hii ya ufundishaji unamchukulia mwanafunzi kuwa kiumbe asiyekuwa na uwezo wowote wa kuumba maarifa na hivyo basi lengo lake ni kuimarisha jamii ya kitabaka. Freire anapendekeza ufundishaji unaohusisha uhusiano mpya baina ya mwalimu, mwanafunzi na jamii. Anatilia mkazo ufundishaji unaomchukulia mwanafunzi kama kiumbe anayeweza kuumba maarifa mapya (Freire, keshatajwa)

Katika *Pedagogy as a Process: The Letters of Guinea Bissau* alitumia baadhi ya mawazo haya kupeana mawaidha na wizara za elimu nchini Ginebisau na Msumbiji (Freire 1978:121). Isitoshe, mitazamo ya kimapinduzi iliyohamasisha viongozi wa Kiafrika kama Julius Nyerere, Amilcar Cabral na Oliver Tambo kupigana dhidi ya mifumo na mielekeo ya kikoloni ilitokana na mawazo ya Paulo Freire. Jambo hili linashadidia sababu ya kutumia nadharia ya Freire kuihakiki riwaya ya *Kiza Katika Nuru*.

Kutokana na kazi hizi tatu zilizoandikwa na Paulo Freire (1970, 1976, 1978) na nyingine aliyoshirikiana na wataalamu wengine kuandika (Freire, Araújo Freire & Macedo 1998), hatua

mbalimbali zinapaswa kupitiwa ili utendaji wa kimapinduzi ufikiwe. Hatua hizi zinasawiriwa kama vipindi mbalimbali vya ung'amuzi ambavyo mja anatarajiwa kuvipitia kama jando ya kumfikisha kwenye utendaji wa kipembuzi: Vipindi hivi pia vimeelezwa kimhuhtasari katika *Education for Critical Consciousness* (uk 55-56)

(1) Kipindi cha kiontolojia: ni kipindi ambacho kinahusu michakato ya kijamii inayoingiliana na kutegemeana na ambayo hujenga maisha ya jamii kwa ujumla.

(2) Kipindi cha kiepistemolojia: hiki kinaratibu fikra kwa mpango maalum ili ulimwengu ueleweke.

(3) Kipindi cha maulizo: kinaonyesha utaratibu kuhusu muundo wa uhusiano wa kina ili kuendeleza zaidi muradi wa uchunguzi.

(4) Kipindi cha kujifafanulia: kinaweka wazi matokeo ya uchunguzi ili matokeo hayo yaeleweke vyema.

(5) Kipindi cha uelezaji: hiki kinahusu kuelezea hoja hadhira fulani kiupembuzi hasa kwa kutilia maanani jinsi wanadamu wengine wanavyofikiria.

(6) Kipindi cha utendaji: hapa, mja anapaswa kutumia uainisho wa hoja zinazohusu maisha ya jamii kufafanua matendo yanayotendeka ulimwenguni na yanayotendwa na walimwengu.

Maelezo haya kuhusu uandishi wa Paulo Freire yanatuelekeza kwenye mihimili inayoweza kusimilishwa kutoka kwayo na kutumiwa kuichanganua riwaya ya *Kiza Katika Nuru*. Mihimili hiyo imesimilishwa kutokana na machapisho yote ya Paulo Freire na ni kama ifuatayo:

(1) Usomi pembuzi: Dhana ya upembuzi inapiga mwangwi katika maandiko yote ya Paulo Freire. Upembuzi unahusu usomaji unaosaka na kuweka wazi usemaji au mijadala ya mpinzani. Usomi pembuzi wa riwaya ya *Kiza Katika Nuru* utawawezesha wahakiki kutambua migogoro ya kiuchumi na kijamii iliyosakini katika riwaya na pengine kufafanua haja ya kuwa na mapinduzi katika jamii inayopatikana katika riwaya husika.

(2) Muktadha: Katika maandishi ya Freire muktadha ndio uwanja wa malumbano. Bila muktadha unaofaa, mabadiliko stahilifu hayawezi kutokea. Huu ni mhimili muhimu kwa kuwa unamwezesha msomaji kuwatathmini wahusika na matukio wanayoshiriki kwa usahihi zaidi. Katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru*, msuko, mkondo wa usimulizi, wahusika – mambo haya yote yanategemea muktadha.

(3) Unyamavu: Dhana ya unyamavu haijitokezi kwa uwazi katika maandishi ya Freire lakini anaigusia anapojadili misingi ya elimu ya kibepari. Katika mfumo huu wa elimu, mwanafunzi anasawiriwa kuwa mpokezi tuli. Mwalimu tu ndiye ana mamlaka ya kutoa sauti. Hii hali ndiyo Freire anakusudia kuigeuza ili pawe na usemezano mwafaka kati ya 'mwanafunzi' na 'mkufunzi'. Kisiasa, jambo hili linaweza kutendeka pale ambapo wanaokiritimba nyenzo za kuzalisha mali huwanyamazisha wafanyakazi. Hali hizi zinajitokeza katika *Kiza Katika Nuru*.

(4) Uwakala: Katika kazi yake nyingine ya *Education for Critical Consciousness*, lengo ni kumpa mwanafunzi uwakala, yaani uwezo na mamlaka ya kujifikiria na

kujiamulia (*rej*. Freire 1974). Lengo hili linaafikiana pia na mahitaji ya mfanyakazi anayeishi katika hali ya kunyonywa na udhalimu, jambo linatokea kwa uwazi katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru.*

(5) Mtazamo unaotetea wanyonge: Katika *Pedagogy of the Oppressed*, Freire anachochewa kuchukua msimamo thabiti wa kuwatetea mafukara wa ulimwengu ama wawe wanafunzi au wafanyakazi (*rej.* Freire 1970). Katika maisha yake, Freire alilazimika kuondoka shuleni kwa sababu ya njaa na umaskini. Katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru* kuna kundi la wafanyakazi wanyonge wanaostahili kutetewa.

Muhtasari wa Riwaya ya *Kiza Katika Nuru*

Sehemu hii inatoa msuko wa riwaya ya *Kiza Katika Nuru* kimuhtasari ili uchanganuzi wake kwa kutumia nguzo za Umarxi-mpya wa Kifreire uelewekе kwa uwazi na ipasavyo. Riwaya hii inahusu Bwan Juba ambaye ni shehe na mume wa wake wawili ambao ni Kudura, mke wa kwanza na Bi. Khalty, ambaye ndiye mke wa pili. Inaonekana kwamba Bwan Juba anaendesha biashara za kimagendo ambazo zinamzalishia pesa nyingi lakini kwa upande mwingine zinaleta hasara kwa uzorotaji wa uchumi wa nchi yao. Inaeleweka kwamba bwana huyu hawajibikii jamii yake ya kwanza yaani ile yake na Kudura. Mvita na Mbishi ni wanawe Kudura na wametofautiana na baba yao kifalsafa. Wana hawa hasa Mvita ametambua aina ya ukandamizaji na unyanyasaji unaoendelezwa na baba yao katika jamii.

Jambo hili linamfanya Mvita kuwa hasidi mkubwa wa babake Bwan Juba. Kwa sababu ya tofauti hizi, Mvita na mpenziwe Salma wanaachishwa kazi na Bwan Juba. Hapa Mohamed anamjuza msomaji kwa ubepari hautilii maanani uhusiano wa kiukoo. Mvita anaanza kufanya kazi za sulubu jambo ambalo linampa nafasi ya kuingiliana na watu wa kiwango cha juu pamoja na wa kiwango cha chini. Mvita anaendelea kuwahamasisha watu kuhusu haki zao pamoja na dhuluma zinazoendeshwa na sera ya uongozi wa Bwan Juba.

Hatimaye, Bwan Juba anahisi kwamba mikutano ya uhamasisho inayofanywa na Mvita itamkosesha kupigiwa kura katika uchaguzi unaofuata. Suluhisho analolipata ni kumwua mwanawe Mvita. Kwa hivyo, Bwan Juba anamlipa Shazia pesa kidogo sana ili amwue Mvita, tendo ambalo anafaulu kulikamilisha na kisha akasingizia kwamba Salma ndiye ametekeleza mauaji haya. Salma anakamatwa na kwa wakati huu yeye ni mjamzito. Kwa kulipiza kisasi Kudura na Mbishi wanamwua Bwan Juba. Kisha wanakamatwa na kutiwa rumande kwa mauaji haya. Kule rumande Kudura anajiua. Mwishowe, Salma anaonekana akiwa na furaha baada ya kufahamishwa kwamba atatoka mle na kwamba marafiki zake pamoja na wale wa Mvita wanamgonja kwa hamu na ghamu.

Uhakiki wa Umarxi Mpya wa Kifreire wa Riwaya ya *Kiza Katika Nuru*

Kama tulivyosema hapo juu, uhakiki huu unalenga kudhihirisha jinsi Umarxi Mpya wa Kifreire unavyomsaidia mwanadamu kuzinduka na kujikomboa kutokana na utawala unaomkandamiza na kuendeleza vita vya kujikomboa kwa kutumia vielelezo kutoka riwaya ya *Kiza Katika Nuru* (1988).

Mwandishi ametumia jazanda kubainisha kichwa cha riwaya hii. Kichwa cha riwaya 'Kiza katika Nuru' kimetumiwa kuonyesha hali ilivyo katika baadhi ya nchi nyingi za Afrika hata baada ya miaka takribani miongo miwili ya kupata uhuru. Katika tahakiki inayopatikana katika utangulizi wa diwani ya mashairi ya mwandishi ya *'Sikate Tamaa* (1980a) ambayo inaendelezwa katika *Kiza Katika Nuru*, Mohamed anang'amua kwamba:

> [T]ungo zangu zinaibuka na hali halisi ya jamii mahususi, lakini si jamii fulani finyu; ila zinagubika jamii pana ya dunia yenye madhila na mateso kwa wanyonge na kiburi kwa watukufu. Zinaingiza jamii zilizotawaliwa na zisizotawaliwa, jamii zenye tawala za viongozi wa kweli na viongozi wadaganyifu, hasa zaidi katika 'dunia ya tatu' ambako kuna kinyang'anyiro cha kudhibiti enzi aliyoiacha mkoloni.
> (Mohamed 1980a: x)

Kwa hivyo, tungo hizi zinahusu popote mambo haya yanapotokea, wala si pahala maalumu. Nchi nyingi haswa za Afrika zimepitia tawala ambazo zimeshindwa kuleta 'nuru' yaani mabadiliko chanya; badala yake ni giza tu hata baada ya kupata uhuru wa kisiasa. Mwandishi anaposema 'kiza katika nuru', anaonyesha kuwa hata baada ya kupata uhuru kutoka kwa wakoloni ambao anauita 'nuru', bado kuna 'kiza' yaani tawala dhalimu. Lengo la kupigania uhuru lilikuwa ni kuona 'nuru' au mageuzi mbalimbali katika nyugo tofautitofauti za jamii; lakini kulingana na hali ilivyo, mwandishi haoni tofauti. Hii ni sababu mojawapo ya kuandika riwaya hii kwa nia ya kuwazindua wasomi wapate kuelewa na kujikomboa kutokana na dhuluma za viongozi na tawala zenye 'kiza'.

Hapa, kuna ushahidi wa ufundishaji unaojitokeza katika riwaya hii. Tunamwona Mvita akichukua jukumu la kuwahamasisha wanajamii kuhusu haki zao. Mvita amejitolea mhanga ili kuufichua uovu na uoza wa Bwan Juba, japo ni babake. Tunaona kwamba Mvita na wanaharakati wenzake wanawahamasisha watu kuhusu ukweli wa hali zao, yaani hali zao za kudhulumiwa na kunyonywa, jambo ambalo linawafungua macho na kisha kuwatia ilhamu ya kujaribu kujinasua kutokana nazo. Uhamasishaji wao hauhusishi umwagikaji wa damu, bali unafanyika kwa njia ya amani. Katika kuliangazia swala hili, nguzo zifuatazo za Kifreire zinamsaidia msomaji kufahamikiwa na riwaya ya *Kiza Katika Nuru*: Usomi pembuzi, muktadha, uwakala, na mapengo na unyamavu.

Usomi Pembuzi

Usomi pembuzi ni mchakato wa kutafuta na kugundua vinyume katika mjadala wa mpinzani(https://www./topic/dialectic-logic). Mhimili huu una maana ya usomi wa kiuzinduzi. Ni usomi unaofasiri na kutoa maana iliyokusudiwa na mwandishi. Inaonekana kwamba Mvita aliweza kuelewa ujumbe uliokuwa kwenye vitabu alivyovisoma na hasa kile kilichobuniwa na mwandishi wa riwaya:

> Mvita alikinyanyua kitabu hicho na kukisoma jina kwa sauti: 'Ujenzi wa Jamii Mpya'. Maneno manne yalikusanya tashtiti kubwa kwenye jicho na nadhari kali ya Mvita. Ujenzi maana yake nini? Jamii ina upana gani? Upya uko wapi? Ni maswali motomoto yaliyomwenda Mvita bila ya majibu. (*Kiza katika Nuru*, uk. 6 [= KKN 6]).

Pia, tunamwona Mvita akikigeuza kitabu hicho na kusoma yafuatayo:

> 'kuamua kujenga jamii mpya si mchezo wa anguti au lelemama: vita baina ya wanaotaka haki na usawa na wanaong'ang'ania pupa ya kuwa wao ndio wao peke yao na pupa lao! Hivi ni vita viso mwisho, toka mwanzo!' Mvita alitabasamu kwa ugunduzi huu usio mpya." (*hivyo hivyo*; *hapo hapo*=KKN 6)

Baada ya kusoma hayo dhana ya vita na amani inamjia. Mvita anashikilia msimamo kwamba kuna uwezekano wa mageuzi miongoni mwa jamii dhidi ya dhuluma na ukandamizaji (KKN 6-7). Kwa hivyo, maswali yanayomjia na ile hali ya kutaka kuyajibu inamsababishia ugunduzi mpya na ari ya kupigania haki. Kwa hivyo usomi wake ulikuwa wa kipembuzi wala si usomi moja kwa moja. Ni usomi uliomzindua kuhusu jinsi ya kupigania haki ya wanajamii.

Kwa mujibu wa McLaren & Farahmandpur (2002: 37-56), falsafa ya Paulo Freire ilitoa mwito kwa wanafunzi na wafanyakazi kujisaili maswali ya kimsingi kama: Ni nini unachopaswa kujua? Utakijuaje? Kwa faida gani na ni nani atakayefaidi? Maswali kama haya ndio Mvita anajiuliza na yanapevusha ung'amuzi wake kuhusu hali halisi ya wafanyakazi wenzake. Usomi wa kipembuzi unaenda sawia na mseto wa maarifa. Kuna umuhimu wa kuwa na maarifa mbalimbali kuhusu masuala ya kijamii ili mwanaharakati awe na uwezo wa kuikomboa jamii kutokana na dhuluma mbalimbali,McLaren & farahmandpaur,(Kehatajwa).

Katika riwaya hii, mwanaharakati Mvita na wenzake hawawezi kufaulu katika jitihada zao za mageuzi kama hawajui mikakati mwafaka ya kukabiliana na wapinzani. Mvita ameishi na babake kwa kipindi kirefu na kuelewa jinsi anavyotekeleza dhuluma. Pia, Mvita amesoma vitabu mbalimbali kuhusu mageuzi. Ameweza kuishi miongoni mwa wanajamii na kuweza kutambua matatizo ya wanajamii pamoja na kilio chao. Haya yote yanampa Mvita maarifa ya kimsingi kuhusu harakati zake. Vilevile, tajriba anayoipitia mhusika Kudura pamoja na uhusiano wake na Biti Jabu unampa msingi wa mageuzi na ukombozi ndani ya nafsi yake. Baada ya kujua haya yote, wanaharakati hawa na hasa Mvita ana uhakika kwamba harakati zake za mageuzi zitafanikiwa.

Muktadha

Muktadha unarejelea jumla ya mambo yanayochangia kutoa maana katika misingi ya kijamii na usomaji wa matini. Muktadha ni ile hali inayopatia neno maana. Riwaya ya *Kiza Katika Nuru* inarejelea muktadha wa kihistoria, pale ambapo inahusu kipindi cha baada ya nchi nyingi za Afrika kupata uhuru na viongozi wao wa Kiafrika kuweza kumiliki mali. Inaonekana kwamba baada ya Waafrika kupata uhuru viongozi wao waliweza kukengeuka na kisha wakaanza kuendeleza mifumo ya dhuluma dhidi ya Waafrika wenzao. Tukizingatia kwamba fasihi ni kioo cha jamii, riwaya hii inazungumzia mambo yalivyokuwa katika nchi hizi.

Muktadha kama mojawapo ya mihimili ya Umarxi Mpya unaweza kutuongoza kufahamu jinsi hali ilivyokuwa katika nchi nyingi za Kiafrika kwa wakati huu. Japo wapo walioendeleza dhuluma, tunawaona wanamapinduzi ama wanaharakati wakitokea katika nyakati zile ili kutetea haki za wanajamii wenzao. Hawa wanakataa sera na mifumo ya uongozi. Kwa mfano tunamwona Mvita akipewa cheo cha afisa wa maslahi ya nje na babaake Bwan Juba "ili upate kusafiri sana, uchume, utukuke, ukue kiakili na uwe kama mimi" (KKN 17). Katika hali hii Mvita anakataa kwenda anakopelekwa na babake kwani anahisi kuna mwisho mbaya (*rej.* KKN 22). Mvita anakataa sera za babake zinazoendeleza dhuluma na ukandamizaji. Kulingana na Wanaumarximpya, wanajamii ndio wanaosababisha mageuzi baada ya kupata mafunzo na uzinduzi. Jambo hili linadhihirika kupitia Mvita, Kudura, Mbishi, Biti Jabu na wengine katika riwaya hii (KKN, uk.25, 127, 182).

Vilevile, Mohamed anaujenga muktadha wa kiuchumi na utabaka ambamo maskini na matajiri hawawezi kushirikiana. Pamoja na hayo, mwandishi wa riwaya hii anasawiri mazingira yanayodhihirisha kwamba ni jukumu la wanyanyaswa au wakandamizwa wenyewe kujinasua kutokana na hali ya unyonge.

Uwakala

Mhusika anaweza kupewa au kunyimwa uwezo fulani katika matini. Kama atanyimwa uwezo huu ataonekana kama mhusika asiyeweza kuleta mabadiliko. Kinyume na haya anaweza kukabidhiwa uwezo na mwandishi pale ambapo ataonekana kwamba ndiye mwanamapinduzi anayeweza kusababisha mageuzi. Ukosefu wa uwakala wa kimaendeleo ulimpelekea Mohamed (1981: 5) katika makala ya "Kupatana na Riwaya Zangu" kulalamika kuhusu jinsi alivyowasawiri wahusika wake katika riwaya zake za mwanzomwanzo ambazo ni *Asali Chungu* (1977) na *Utengano* (1980b). Katika riwaya hizo, wahusika wanajitetea kwa kulipiza kisasi tu. Huu ulikuwa uwakala usiokuwa na matumaini. Kinyume na haya, katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru*, mwandishi amemchora Mvita kama kijana mwanaharakati anayesababisha mageuzi katika jamii. Kwa mfano,

amekuwa akiwahamasisha watu kuhusu dhuluma na haki zao. Kutokana na hayo, ametumika kama wakala wa kusababisha ukombozi kwa wanajamii.

Pia, Biti Jabu amepewa uwezo wa kusababisha mabadiliko. Mfano mzuri ni wa mwishoni mwa sura ya tano (*rej*. KKN 109-111). Watu walipokuwa wanapanga foleni ili wapate kuuziwa nyama, mwuzaji Bwana Mkejeli alikuwa na ubaguzi. Aliwauzia na kuwanyima aliowachagua, kutokana na sababu za kitabaka. Aliwanyima wengi. Basi Biti Jabu alikasirishwa na tendo hilo la kinyanyasaji na kulichukua shoka lililotumiwa na mwuza nyama. Biti Jabu alitahadharisha kuwa angemkatakata Bwana Mkejeli iwapo angedhubutu kuiuza nyama tena bila kuzingatia haki za watu wote. Watu walikusanyika pale huku wengi wakimwunga mkono Biti Jabu. Baadaye Mzee Mkejeli aliamua kutokiuka haki za watu wote anapowauzia nyama. Tendo hili la Biti Jabu pia limemfanya Kudura naye apate mwamko mpya pale ambapo ameikomboa nafsi yake na kuifanya huru. Kwa hivyo, nyama hapa imetumika kama ishara ya haki. Biti Jabu ameitetea haki yao, jambo ambalo amefaulu kulipata.

Pamoja na hayo, Kudura ndiye mhusika ambaye amepitia mabadiliko muhimu katika maisha yake kwenye riwaya hii. Tunamwona akijikomboa kutokana na dhuluma na mateso yanayotokana na Bwan Juba pamoja na dhuluma za kidini. Baadaye aliungana na wanaharakati wengine kama Mvita na kuhamasisha umma kuhusu haki zao na jinsi ya kuipigania haki hiyo. Bahati mbaya ni kuwa baada ya kuiokoa nafsi yake ya ndani anakuwa mfungwa wa ulimwengu wa nje. Mwishowe anajiua akiwa amefungwa rumande kwa makosa ya kumwua Bwan Juba. Hata hivyo, mwandishi amempa uwezo wa kumwangamiza adui mkubwa wa haki, Bwan Juba. Uwakala unaenda sawia na msimamo unaotetea walio wengi katika jamii. Katika riwaya yake, mwandishi amechagua kutetea mafukara wa ulimwengu na kuwaweka pembeni akina Juba na tabaka lake nyonyaji na nyanyasaji.

Mapengo na Unyamavu

Hali ya unyamavu hutokea pale ambapo mtunzi huchagua kutozungumzia mambo fulani katika matini na pia huenda mhakiki asiyafafanue mambo hayo kimaksudi. Wakati mwingine pia mwandishi huweza kuacha mapengo bila kuzingatia kukamilisha aliyokusudia (KKN183). Katika riwaya hii, kuna mambo mengi ambayo mwandishi hajayaeleza waziwazi. Ameyaacha mapengo mengi katika mtiririko wake wa maelezo. Hali hii inamfanya msomaji kusoma matini katika mtazamo wa kihakiki ili kujitafutia ujumbe ulioachwa na mwandishi katika matini. Kwa mfano, mwandishi ameamua kuinyamazia habari ya Bi. Khalty baada ya kuuawa kwa mumewe Bwan Juba. Hatujaambiwa alifanya nini wala jamii yake iliendelea vipi baadaye.

Pili, inaonekana kwamba mwandishi hajatueleza zaidi kuhusu Salma baada ya kufahamishwa kuwa atatoka rumande. Hatujaambiwa kama alitoka rumande au la, na kama alitoka alitoka vipi na kwa nini? Hata hivyo, tunaelezwa kwamba Salma alikuwa mjamzito. Kwa maoni yetu, ametumika

kama ishara ya matumaini. Kwa hivyo, mtoto anayetarajiwa kutoka tumboni mwa mamake na kuona nuru ni ishara ya matumaini. Vilevile, ni ishara ya mabadiliko makuu ambayo yamesababishwa na wanaharakati kwa kupigania ukombozi wa jamii. Kuzaliwa kwa mtoto hasa mwishoni mwa kazi ya sanaa ni kikale kinachohusu nguvu na matumaini kwa wanyonge(KKN, 244). Kikale hiki kimedhihirika pia katika kazi ya Ngũgĩ wa Thiong'o ya *Petals of Blood* (1977) na Ousmane Sembène katika *God's Bits of Wood* (1962 [1960]). Ukombozi huu ndio unaoleta ujenzi wa jamii mpya. Kuna matumaini kuwa jamii itajengeka upya baada ya kuuawa kwa adui mkubwa wa haki, Bwan Juba.

Hitimisho

Katika makala hii, tumejaribu kuonyesha kwamba riwaya ya *Kiza katika Nuru* ikisomwa kwa jicho la upekuzi kwa kutumia nguzo za Umarxi Mpya wa Kifreire, masuala mbalimbali kuhusiana na unyanyasaji na dhuluma na jinsi hali hizi zinavyoweza kupingwa yanaweza kuibuliwa na kufafanuliwa vizuri. Nadharia ya Umarxi Mpya wa Kifreire inaonyesha kuwa jamii inapopata uhamasisho inaweza kusababisha mageuzi. Hivi ndivyo mwandishi ameonyesha katika riwaya ya *Kiza Katika Nuru***.** Kutokana na haya, tunatoa mapendekezo kadha wa kadha. Kwanza, tunapendekeza kwamba utafiti wa kina zaidi ufanywe kuhusu utendakazi wa nadharia ya Umarxi Mpya katika fasihi ya Kiswahili. Pia, tunapendekeza kwamba nadharia za wataalamu wanaotoka katika ulimwengu ambao zamani uliitwa 'wa tatu' wenyewe zitumiwe kuhakiki kazi za fasihi zinazotoka katika ulimwengu huo huo – ambao siku hizi huitwa wa Kusini ya Dunia. Nadharia hizo zinaafiki kigezo cha ufaafu zaidi kwa sababu nadharia ni miongozo inayozalika kutokana na mazingira.

Marejeleo

Bentley, Lesley. 1999. A Brief Biography of Paulo Freire. *Pedagogy and Theatre of the Oppressed.* https://ptoweb.org/aboutpto/a-brief-biography-of-paulo-freire/ (kusomwa 20/05/2021).

Freire, Paulo. 1976. *Education, The Practice of Freedom.* London: Writers & Readers Cooperative.

Freire, Paulo. 1970. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder & Herder.

Freire, Paulo. 1974. *Education for Critical Consciousness*. London: Sheed & Ward.

Freire, Paulo, Ana Maria Araújo Freire & Donaldo P. Macedo. 1998. *The Paulo Freire Reader*. New York: Continuum.

Freire, Paulo. 1978. *Pedagogy as a Process: The Letters to Guinea Bissau*. New York: Seabury Press.

https:www./topic/dialectic-logic

Mazrui, Alamin. 1981. *Kilio cha Haki*. Nairobi: Longman.

Mazrui, Alamin. 1988. *Chembe cha Moyo*. Nairobi: East African Educational Publishers.

McLaren, Peter & Ramin Farahmandpur. 2002. Freire, Marx and The New Imperialism: Towards a Revolutionary Praxis. *Counterpoints* 209: 37-56.

Mohamed, Said Ahmed. 1977. *Asali Chungu*. Nairobi: Shungwaya.

Mohamed, Said Ahmed. 1980a. *'Sikate Tamaa.* Nairobi: Longman.

Mohamed, Said Ahmed. 1980b. *Utengano*. Nairobi: Longhorn.

Mohamed, Said Ahmed. 1980c. *Dunia Mti Mkavu.* Nairobi: Longman.

Mohamed, Said Ahmed. 1981. Kupatana na Riwaya Zangu. Makala isiyochapishwa ya Semina ya Kimataifa ya Chama cha Kiswahili Kenya. Kenya Polytechnic, Nairobi.

Mohamed, Said Ahmed. 1988. *Kiza Katika Nuru.* Nairobi: Oxford University Press.

Mohamed, Said Ahmed. 1990a. *Tata za Asumini*. Nairobi: Longhorn.

Mohamed, Said Ahmed. 1990b. *Kivuli Kinaishi*. Nairobi: Oxford University Press.

Sembène, Ousmane. 1962. *God's Bits of Wood*. London: Heinemann. [tafsiri ya *Les bouts de bois de Dieu*, 1960]

Thiong'o, Ngũgĩ wa. 1977. *Petals of Blood.* London: Heinemann.

Wafula, Richard M; Njogu Kimani. 2007. Nadharia za Uhakiki wa Fasihi. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.

Wamitila, Kyallo W. 2003. *Kamusi ya Fasihi. Istilahi na Nadharia*. Nairobi: Focus.

Williams, Raymond. 1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.